Domonkos Endre

Ortega y Gasset Európa-felfogása

José Ortega y Gasset a XX. század egyik legnagyobb politikai gondolkodója és filozófusa volt. Munkáiban fontos szerepet kapott Spanyolország nemzeti fejlődésének és modernizációjának előmozdítása. Ortega számára az ország gazdaságának és társadalmának megújulása, a nemzeti hagyományok megőrzése mellett, kizárólag Spanyolország európaizálásával valósítható meg.

A tanulmány célja José Ortega y Gasset munkásságának részletes bemutatása, két legjelentősebb és a mai napig is legnagyobb hatással bíró művén (*Gerinctelen Spanyolország* [1921] és *A tömegek lázadása* [1930]) keresztül. A vizsgálódás középpontjában a korabeli spanyolországi állapotok ismertetése mellett Ortega Európa-koncepciójának értelmezése áll. Fontos szempont továbbá Ortega Spanyolország jövőjével kapcsolatos elképzeléseinek felvázolása, mivel ez a kérdéskör szorosan kapcsolódik a filozófus Európa-felfogásához.

A tanulmány forrásanyagát Ortega magyarul is megjelent munkái (*Gerinctelen Spanyolország, A tömegek lázadása*), valamint az Alianza Editorial gondozásában kiadott spanyol nyelvű kiadványok képezik.

I. Ortega y Gasset életpályája

A XIX. század végén politikai, gazdasági és szociális válságba jutott Spanyolország számára kulcskérdéssé vált az ország nemzeti fejlődésének és modernizációjának előmozdítása, valamint az Európához fűződő viszony újrafogalmazása. E nagyszabású elképzelések megvalósítását a 98-as nemzedék képviselői (Angel Ganivet, Ramiro de Maeztu, Azorín, Pio Baroja, Antonio Machado, Ramón María del Valle Inclán, Joaquín Costa és Miguel de Unamuno) vállalták magukra, akik Spanyolország újjászületése érdekében indítottak szellemi-politikai mozgalmat (regeneracionismo). Az irányzat a pozitivista tudományosság alapján vizsgálta Spanyolország állapotát és kimondta azt a történelmi diagnózist, hogy Spanyolország beteg, ezért javasolta az ország számára az újjászületés terápiáját. A 98-as nemzedék közül kiemelendő Joaquín Costa munkássága, aki Spanyolország modernizációját belső reformokkal képzelte el. Costa követői azonban az intézményi reformok helyett a spanyol nemzetkarakter jellegzetes megnyilvánulásait, az álmodozást, a fantáziálást, a lustaságot leküzdő, az idegen kormányformákat felszámoló, alkalmas pillanatban érkező zseniális ember megjelenésében bíztak. A hispán nemzeti sajátosság megőrzése és az európaiság fogalmának összekapcsolása meghatározó szerepet játszik a 14-es nemzedék egyik legkiemelkedőbb alkotójának, Ortega y Gasset-nek a műveiben is. Ortega a nemzeti hagyományok megőrzése mellett Spanyolország európaizálásáért és modernizációjáért küzdött.[1]

1 Szilágyi István [2005]: *Spanyolország az európai integrációban – egy sikertörténet anatómiája.* In: Kiss J. László [2005]: *Huszonötök Európái,* Osiris Kiadó, Budapest, pp. 408-409.

José Ortega y Gasset 1883. május 9-én született Madridban, jómódú középosztálybeli családban. Szülei, nagyszülei újságírók voltak, így későbbi pályafutását, filozófiájának hangvételét a családi hagyományok és az otthonról kapott szellemi örökség is meghatározta. Középiskolai tanulmányait Malágában, egy jezsuita kollégiumban végezte, majd 1898 és 1902 között a madridi Központi Egyetem hallgatója volt. Egyetemi éveinek két döntő élménye volt: az 1898-as spanyol-amerikai háborúban (Kuba elvesztése) elszenvedett súlyos katonai vereség; illetve a nietzschei bölcselettel való megismerkedés. A nemzeti felháborodás hulláma, amely az 1898-as események hatására a Restauráció tehetetlen politikai és katonai vezetése ellen irányult, a fiatal Ortegára maradandó hatást gyakorolt. A spanyol újjászületés és nemzeti felemelkedés programja végigkísérte Ortega egész életpályáját. A nietzschei filozófia pedig - amely a századfordulón érte el népszerűségének csúcspontját, és az irodalmi műhelyektől kezdve a munkásmozgalom anarchista szárnyáig a spanyol társadalom számos rétegében visszhangot keltett – azért tekinthető jelentősnek, mert ezen keresztül került közeli, bensőséges kapcsolatba a német kultúrával.

Német filozófiai ismereteinek további elmélyítésére 1905-től nyílt lehetőség, mivel Ortega két éven át német egyetemeken tanult, először Lipcsében, majd pedig Marburgban. Ebben az időszakban filozófiai gondolkodását a neokantianizmus határozta meg. Ennek a középpontjában egy olyan racionalisztikus kultúrafogalom állt, melybe az egyén csak a tudomány-vallás-művészetek „szentháromságán" keresztül léphetett be. A kultúra ennek értelmében nemcsak filozófiai eszménynek, hanem egyúttal egy nemzeti vállalkozás – Spanyolország szellemi regenerálása – legfőbb tartalmának is tekinthető.

A neokantiánus irányzattól való eltávolodás 1914-től figyelhető meg Ortegánál. Az 1910-ben professzorrá kinevezett gondolkodó érdeklődése fokozatosan a Simmel és Spengler nevével fémjelzett életfilozófiák felé fordult. Ortega filozófiájában az ész korábbi egyeduralma megszűnt, a ráció pedig eszköz jellegűvé, „életfunkcióvá" vált. Ortega filozófiai érdeklődésének középpontjába egyre inkább az egyéni lét kérdései kerültek: az élet, a környezet, a perspektíva és a vitális ész. Erre a korszakra épült filozófiájának úgynevezett egzisztencializáló szakasza, amelyre legfőképpen az jellemző, hogy egyrészt Ortega nem szakított gyökeresen az életfilozófiákkal, hanem megőrizte azok gondolatanyagának bizonyos elemeit, másrészt viszont e gondolatelemeket egy alapvetően egzisztencialista ihletésű lételméletben helyezte el. Műveiben továbbra is az élet képezte a fő kulcselemet, de az életből kiinduló metafizikában számos, egzisztenciálfilozófiáktól kölcsönzött és abban az értelemben használt kategóriát emelt át (gond, mindennapiság, szabadság, lehetőség, választás, autenticitás, egzisztencia). Az ortegai egzisztenciálfilozófia alapvetően nem irracionális jellegű (a vitális ész történeti vagy narratív észként válik hangsúlyozottan), optimista színezetű (hiányzik belőle a szorongás, a halál filozófiai alapélménnyé tétele) és erősen szociális töltetű (az egyéni lét problémáinak feltárása mellett jelentős szerepe van a sokoldalúan elemzett társadalmi lét vizsgálatának).[2]

Ortega pályafutásának legdinamikusabb periódusa lényegében a madridi egyetemen eltöltött bő negyedszázad (1910-1936) volt. Egyetemi oktatóként új filozófusgenerációt nevelt fel, előadásokat, konferenciákat tartott a szélesebb közvélemény számára. Esszéi egy viszonylag széles körű, filozófiai érdeklődésű olvasóközönség kialakulását is elősegítették. 1916-ban El Espectador, majd

2 A vitális „ész" (Csejtei Dezső fordításában) *(razon vital)* értelmezésével kapcsolatosan elmondható, hogy maga a szó a kanti és a descartes-i filozófiából eredeztethető. Az Ortega által használt „vitális" ész fogalma *(razón vital)* a gondolkodás és az értelem új formáját jelenti, amely elválaszthatatlan az élet folyamatától. A filozófus a decartes-i filozófia által hangoztatott „tiszta" ész helyett használja ezt az értelmezést, amely az élet racionalitása mellett figyelembe veszi a különböző kultúrák sajátosságait is. A magyar fordítás a „razón vital esetében" az ész fogalmát használja de mivel Ortegánál életfilozófiai kérdésről van szó ezért szerencsésebb az „értelem" szó használata. Lásd részletesebben: Csejtei Dezső [1986]: *A spanyol egzisztencializmus története. Unamuno és Ortega y Gasset filozófiájának fő kérdései.* Gondolat, Budapest, pp. 180-193.

1923-ban pedig Revista de Occidente néven új szakfolyóiratokat alapított. Irányítása alatt jelentek meg spanyol fordításban az újkori polgári filozófia legjelentősebb művei.

Primo de Riveira tábornok diktatúrájának bukása, majd a Köztársaság kikiáltása után (1931) Ortega politikai szerepet is vállalt. 1931-ben megalapította G. Marañónnal és R. Pérez de Ayalával együtt a Köztársaságot támogató csoportot, amely két évig állt fenn. Politikai programjuk középpontjában a nemzeti összefogás megteremtése állt, amelyet Spanyolország gazdasági és kulturális fejlesztése révén kívántak megvalósítani. Ortegának a nemzeti egység megteremtésére irányuló erőfeszítései azonban hiábavalónak bizonyultak, mivel Spanyolországban a társadalmi-politikai élet erőteljesen polarizálódott az 1930-as években. Ortega ezért 1933-ban végleg visszavonult a politikai élettől.

A spanyol polgárháború kitörése előtt (1936. július 18.) súlyosan megbetegedett, és augusztus végén emigrált. Néhány évig Franciaországban élt, majd a második világháború kitörésének előestéjén, 1939 augusztusában Argentínába utazott. 1942-ben tért vissza Európába: először Portugáliában telepedett le, és innen utazott át – közel tízéves távollét után – Spanyolországba 1945 nyarán. A második világháborút követően a filozófus elsősorban magánemberként tevékenykedhetett, a közvetlenül állami irányítás alatt álló egyetemi oktatásban pedig már magas életkora miatt sem vett részt. Tanítványával Julian Mariasszal együtt megalapította a Humántudományok Intézetét (Instituto de Humanidades), egy szigorúan magánjellegű vállalkozást, melynek keretében több jelentős előadássorozatot tartott (mindenelőtt Toynbee történetfilozófiájáról).[3]

Ortega az 1940-es évek végétől külföldön élt: konferenciákon vett részt Nyugat-Németországban, Svájcban, az Amerikai Egyesült Államokban, Olaszországban, és csak nagy ritkán tért haza. Élete utolsó hónapjait viszont otthon töltötte; 1955. október 18-án hunyt el Madridban.

II. *Gerinctelen Spanyolország* (1921)

Ortega y Gasset *Gerinctelen Spanyolország* (1921) című műve az egész spanyol történelmet átfogó olyan nagyszabású elemzés, amely kettős perspektívájú vizsgálódást alkalmaz. A történelmi múltban való teoretikus elmélyülés nyugalmát ugyanis minduntalan az aktuális „most” ketyegése zavarja meg. A történelembölcseleti esszé egy válságkorszak szellemi termékének tekinthető, és ez a tanulmány szinte valamennyi mondatán érezhető. A kihívást az jelentette Ortega számára, hogy Spanyolország a XIX. század végén és a XX. század elején súlyos katonai, gazdasági és politikai problémákkal került szembe. Nyilvánvalóvá vált, hogy az 1874 óta fennálló Restauráció berendezkedése alkalmatlan az ország modernizációjának elősegítésére és a fejlett Európához történő felzárkózás megvalósítására. A válság gazdasági és politikai síkon egyaránt jelentkezett. Míg gazdasági téren a háborús megrendelések elmaradása miatt mesterségesen „felfújt” termelés visszaesése és az infláció, valamint a munkanélküliség növekedése, addig politikai téren az állandósuló kormányzati válságok (1917-1922 között 11 kormány volt uralmon) jelentették a legfőbb problémát. Politikai-kormányzati téren kiderült, hogy a XIX. században kiépült polgári parlamentarizmus intézményrendszere a kialakult válságot nem tudta megoldani. A hagyományos polgári (konzervatív és liberális) pártok teljesen szétestek és a politikai színtéren három nagy erőcentrum jött létre: a munkásmozgalom, a nemzetiségi mozgalmak és a hadsereg. A munkásmozgalom erre az időszakra jelentős politikai tényezővé vált, és három részre tagolódott: a szocialistákra; az anarcho-szindikalistákra és a kommunistákra. Mindhárom irányzatot erőteljes megosztottság jellemezte. Az anarchizmusnak jelentős tömegbázisa volt Katalóniában, az

3 José Ortega y Gasset [1983]: *Két történelmi esszé.* Európa Könyvkiadó, Budapest, pp. 246-256. [Ford. Farkas Géza]

Andalúziából odavándorolt, többnyire szakképzetlen ipari munkásság körében. Eszköztárában az általános politikai sztrájk mellett a közvetlen akciók és a terror is szerepeltek; ez utóbbi a jelzett időszakban példátlan méreteket öltött. A helyzetet nehezítette, hogy Katalóniában, Galíciában és Baszkföldön nemzetiségi mozgalmak lángoltak fel, melyek egyáltalán nem voltak egységesek: a korlátozott autonómia követelésétől kezdve, a föderalista alapokon nyugvó Spanyolország gondolatán át, az elszakadás és a teljes önállóság kimondásáig számos irányzatra bomlottak.

A XX. század elején az ország politikai válságát tovább mélyítette a hadsereg szerepének és befolyásának erőteljes növekedése a közéletben. A hadsereg tisztikarában rejlő elégedetlenség először 1916-1917-ben mutatkozott meg, amikor védelmi juntáknak megalakítására került sor. Ezek kezdetben meghatározott testületi érdekek védelme érdekében jöttek létre és bizonyos demokratikus követeléseket is megfogalmaztak, később azonban a reakciós felső tisztikar szervezkedésének fő központjaivá váltak. A hadsereg politikai nyugtalansága tovább fokozódott, amikor 1921 nyarán Marokkóban harcoló spanyol gyarmati haderő vereséget szenvedett a rif törzsektől. A katonai kudarc sokakban 1898 szégyenét idézte fel, és a közvélemény a bűnösök szigorú felelősségre vonását követelte. A vereségben a vezérkari tisztek mellett a király, XIII. Alfonz is kompromittálódott, a vezető körök viszont mindenképpen el akarták kerülni a parlamenti vizsgálat jelentésének nyilvánosságra hozatalát, és ez a lépés vezetett el közvetlenül Primo de Rivera katonai diktatúrájához 1923. szeptember 13-án.

Ortega esszéje tehát egy rendkívül viharos időszak kellős közepén született, és az elemzés a korhangulatot éppúgy magán viseli, mint a filozófus saját elméleti elképzeléseit, bölcseleti programját. Ortega történelemfelfogása a kulcsproblémák felvetése, a múlt értékelése és a jövő perspektíváinak felvázolása területén lényegében három részre bontható. Az első kérdéskört a partikularizmus képezi, melyben a filozófus a nemzeti széthullás, a dezintegráció legfőbb tartalmát látja. Ortega szerint a spanyol társadalom legnagyobb problémái a nemzeti regionalizmus (és annak szélsőséges formája a szeparatizmus), a hadsereg dezorganizálódása és a munkásmozgalom fellépésében megnyilvánuló partikularizmus jelentik. A partikularizmus Spanyolországot az elkerített parcellák terrénumává változtatja, megrendíti a nemzet egészségét és dezintegrálja a nemzetet: „A partikularizmus mindig akkor jelenik meg, ha egy osztályban vagy egy céhben valami okból téveszme alakul ki: tagjai azt hiszik, hogy a többi osztály nem létezik, mint teljes értékű társadalmi valóság, vagy legalábbis nem érdemli meg, hogy mint olyan létezzen. Még egyszerűbben: a partikularizmus az a szellemi állapot, amelyben azt hisszük, nincs rá okunk, hogy számoljunk a többiekkel."[4] A partikularizmus a közvetlen akciókat és nem a megfontolt történelmi cselekvést részesíti előnyben. A kizárást és nem az építést képviseli. „Énnekem semmi kétségem, ha a partikularizmus emészt egy társadalmat, mindig megállapítható, hogy éppen a központi hatalom lett először partikularista. Spanyolországban is ez történt. Kasztília hozta létre Spanyolországot és Kasztília is bomlasztotta föl."[5]

Ortega a „partikularizmus" kifejezést tágabb értelemben használja, mivel a spanyol világbirodalom széthullási folyamatát – Németalföld függetlenné válásától az 1898-as kubai vereségig – éppúgy a partikularizmus címszava alatt tárgyalja, mint az 1900-as évektől az országban egyre jobban felerősödő belső dezintegrálódást. A filozófus hangsúlyozza, hogy a súlyos belső nemzetiségi konfliktusok kiéleződésében az államot és a politikai berendezkedést komoly felelősség terheli, amennyiben az általános érdekek képviselete és kifejezése helyett saját érdekeit helyezi előtérbe. Ezen a talajon jelenik meg azután a többi partikularizmus, melynek csupán egyik formája a nemzeti regionalizmus. Ortega a belső partikularizmus egy másik összetevőjét a munkásmozgalomban látja, amely mindenképpen megfelelő magyarázatra szorul. Ortega nem utasította el teljes egészében a

4 José Ortega y Gasset [1983]: *Gerinctelen Spanyolország*. Európa Könyvkiadó, Budapest, p. 57. [Ford. Farkas Géza].

5 José Ortega y Gasset: *Gerinctelen Spanyolország*, p. 41.

munkásmozgalmat, hiszen Marburgban - főleg Natorp hatására – rövid ideig az etnikai színezetű szocializmus befolyása alá került, majd pedig közeledett a Spanyol Szocialista Munkáspárthoz. A munkásmozgalommal való együttműködést lehetségesnek tartotta, egy mérsékelt irányzatú szocialista párt keretei között. Ugyanakkor kezdettől fogva elutasította a közvetlen cselekvést hirdető, a terror, a gyújtogatás eszközeit felhasználó anarchizmust.

A partikularizmus kialakulásának elemzése képezi azt a következő kérdéskört, amelyet a filozófus részletesen megvizsgál. Itt lép az elemzésbe az egész ortegai filozófia két legfontosabb és legvitatottabb kategóriája, a tömeg (masa) és a kisebbség (minoría). A két kategória forrásául Nietzsche filozófiája szolgál, mivel a tömeg és a kisebbség már legelső írásában (Glosas, 1902) felbukkan. Fontos hangsúlyoznunk, hogy Ortega kisebbségkoncepciója eltér a nietzschei felfogástól, ugyanis nem jellemző rá az erő kultusza, a politikai hatalom akarása. A tömeg-kisebbség kategóriapár Ortega gondolkodói pályafutása során jelentésbeli gazdagodáson ment keresztül, melynek első, programszerű megfogalmazása a „Régi és új Politika" (1914) című írásában található; ezt követte a *Gerinctelen Spanyolország***,** a végső általánosítás pedig A tömegek lázadásában (1930) jelenik meg.

Ortega értelmezésében a tömeg, illetve a kisebbség egyetlen társadalmi osztállyal vagy réteggel sem azonosítható, olyan általános emberi minőséget jelent, amely a társadalom valamennyi rétegében az emberi kapcsolatok számos formájában megtalálható. A szerző a két csoportot egymásra vonatkoztatja és kölcsönös viszonymeghatározás pólusaivá teszi, melyek mintegy egymást definiálják: a tömeg az, amely engedelmeskedik a kisebbségnek, a kisebbség pedig az, amely példát mutat a tömegnek. A tömegemberre az önmagába mélyedés, a személyes gondolkodás és az élettervek hiánya a jellemző. A kisebbség embere ezzel szemben a túlmunkát vállaló, az önmaga állandó meghaladására törekvő egyén, akinek élete az állandó feladat, tett, folyamatos alkotás dinamizmusát rejti magában. Amennyiben a tömeg és a kisebbség egymásra vonatkoztatott viszonya megbomlik, akkor felborul a társadalom egyensúlya, és a társadalom gerinctelenné válik. Lényegében véve ez történt Spanyolország esetében is: „Amikor pedig egy nemzetben a tömeg nem hajlandó rá, hogy tömeg legyen, vagyis hogy kövesse az irányító kisebbséget, fölbomlik a nemzet, részekre hull a társadalom, és bekövetkezik a társadalmi zűrzavar, a történelmi elgerinctelenedés. Mi most a történelmi elgerinctelenedés szélsőséges esetét éljük át Spanyolországban."[6]

Ortega a tömeg-kisebbség kettős viszonyrendszerét kivetíti a spanyol történelemre, és arra az alapvető következtetésre jut, hogy a spanyol társadalom születési rendellenességben szenved, mivel történelme során sohasem termelte ki a nép vezetésére képes, igazi kisebbséget. Ennek a történelmi torzulásnak a fő okát a vizigót hódítók kisebbség megteremtésére képtelen sajátos alkatában látja.[7]

Az esszé gondolatmenetének harmadik „lépcsőfokát" az elgerinctelenedett állapotból való kiút felvázolása képezi. Ennek középpontjában a „nemzeti mint projektum", a hiteles kisebbség tagjai által megfogalmazott gondolat áll. Ortega értelmezése szerint a nemzet nem pusztán statikus entitás, melyet csak a közös gazdasági, politikai, nyelvi és kulturális múlt tart össze, hanem a közösen megfogalmazott célok és a jövő. Az a nemzet, amely csakis a múlt, a közös múlt felől igyekszik definiálni önmagát, statikus nemzet, amelyre az életképtelenség a jellemző. A megoldást tehát egy autentikus kisebbség megteremtése jelentheti, amely kivezetné Spanyolországot a gazdaság-politikai és morális válságból, mert „A spanyol történelem során mindig hiányzott a kiváló kisebbség, és zavartalanul uralkodtak a tömegek: ez volt a mi balvégzetünk. Így hát mostantól fogva egyetlen parancsnak kell vezérelnie az elméket és irányt szabnia az akaratoknak: ez a parancs a szelekció imperatívusza. Mert csak ezzel az örök eszközzel lehet megtisztítani és megjobbítani a

6 José Ortega y Gasset [1983]: *Gerinctelen Spanyolország,* pp. 78-79.

7 Ortega a nyugati gótok Hispániában (507-711) fennálló államával von párhuzamot, mivel értelmezése szerint az új „birodalmat" a nemesség és a király küzdelmei gyengítették és állandóak voltak a személyi-etnikai villongások.

népeket: olyan akarattal, amely működés közben válogat is. Úgy kell hát megmintázni az új spanyol embert, hogy közben ezt az akaratot használjuk vésőként”.[8]

Az ortegai felfogás jegyében Spanyolország európaizálása egy stabil, virágzó, jelentős kulturális és nemzeti erővel rendelkező ország kontinentális integrációját jelenti. Az új politika irányítóira, az ún. „autentikus kisebbségre” tehát komoly feladatok várnak, mivel „...Az újjászületés elválaszthatatlan az európaizációtól; ezért aki csak kicsit is érzi az újjáépítés érzését – az aggodalmat, a szégyenkezést és a vágyakozást -, európaizálóként gondolkodik. Az újjászületés vágy; az európaizáció e vágy kielégítésének eszköze. Valójában kezdettől világosan látszott: Spanyolország volt a probléma és Európa a megoldás.”[9]

Ortega lényegében ebben a tanulmányában hatolt a spanyol problematika legmélyére. Neokantiánus korszakában még csak a modernizációt, az európai kultúrához való felzárkózást követelte; a „Régi és új politikában” a hivatalos Spanyolország „alatt” már megkülönböztetett egy vitális Spanyolországot; itt azonban még mélyebbre megy, és az egész spanyol történelem alapproblémáit feszegeti, amikor azt egészében torznak, születési rendellenességben szenvedőnek tartja.

Ortega *Gerinctelen Spanyolország* című műve visszhangot keltett a filozófus munkássága iránt érdeklődő magyar értelmiség képviselőinek körében: Szerb Antal *A világirodalom történeté*ben joggal tekintette a munkát *A tömegek lázadása* egyik legfontosabb előzményének. Halász Gábort elsősorban az esszé nemzetelemző önkritikája ragadta meg. Németh László pedig egy rövid, összefoglaló tartalmi ismertetést adott a tanulmányról.

III. *A tömegek lázadása* (1930)

Ortega y Gasset munkásságának másik fontos állomását *A tömegek lázadása* című 1930-ban megjelent műve jelenti. A történetfilozófiai tanulmány alapproblémája, hogy a „tömeg kezébe vette a társadalom irányítását, de nem rendelkezik az ehhez szükséges megfelelő képességekkel.” A tömeg átvette a kisebbség helyét a társadalomban és „cselekedeteiben nyíltan tagadja a törvényt, anyagiakban nyomást gyakorol, és ezzel mindenütt érvényesíti vágyait és ízlését.” „A tömeg engedetlen a kisebbséggel szemben, nem tiszteli, hanem elfoglalja a helyét.”[10] Ortega értelmezése szerint korunk meghatározó jellemzője a tömegember uralmának általánossá válása.

A tömegek lázadásának ortegai fogalma kimerül a puszta destruktivitásban, nem jelent mást a szó szoros értelemben vett felfordulásnál. „A tömegember nem törekszik egy új rend megalapozására: egyszerűen megtagadja, hogy engedelmeskedjen a réginek.” Ortega művében a tömegek lázadásáról beszél, amelyet kettős viszonyként jellemez és kialakulásáért a tömeget és a kisebbséget is egyaránt felelősnek tartja. Korunk tömegemberének portréját a filozófus abból az ellentmondásból kiindulva vázolja fel, hogy a „világ civilizált, de embere nem az.”[11] A civilizáció az ő értelmezésében nem áll szemben a kultúrával. A civilizáció és a kultúra az emberiség által felhalmozott anyagi és szellemi képességek, tapasztalatok tárházát jelenti, amely az ember és a hozzá képest heterogén világ közötti űrt hivatott kitölteni. A civilizáció Ortegánál egy meghatározott értelemben vett világértelmezést jelent. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „a most támogatásra szoruló, civilizált világ alapelvei a mai

8 I. m. pp. 142-143.
9 José Ortega y Gasset [1989]: *La herencia viva de Costa.* In: *Ensayos sobra la generación del 98.* Alianza Editorial, Madrid, p. 19. [Ford. Scholz László]
10 José Ortega y Gasset [2003]: *A tömegek lázadása.* Nagyvilág Kiadó, Budapest, pp. 41-48. [Ford. Scholz László]
11 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása,* pp. 105.

átlagember számára nem léteznek. A kultúra elvei sem érdeklik, nem érez irántuk rokonszenvet, nem hajlandó a szolgálatukba állni."[12]

A tömegember a felhalmozódó ismeretanyaghoz kötődő emberi viszonyulás sajátos típusát jelenti, mivel közvetlenül részesedik a civilizációs-kultúrjavakból, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is osztozna az ezeket előteremtő anyagi és szellemi erőfeszítésekben. A tömegember gondolkodására a realitásérzék hiánya a jellemző. A tömegember fogyaszt, élvez, számára az élet könnyű, semmi sem lehetetlen, ő mintegy a „szociális súlytalanság" állapotában lebeg. Ez az embertípus számos szempontból hasonlít a modern fogyasztói társadalom által megformált emberre. Ortega értelmezése szerint a tömegember nem buta, nem tudatlan; ellenkezőleg, a feje „tele van" eszmékkel, gondolatokkal; a baj ott van, hogy ezek a gondolatok nem az övéi; nem személyesek. Az természetes, hogy a fejében található gondolatokat kívülről, a társadalomtól kapja; csakhogy ezek a gondolatok megemésztetlenül, rendezetlenül maradnak; nem állnak össze személyes gondolkodássá: „A szellemi tömeghez az tartozik, aki valamely probléma előtt csak azt gondolja végig, amit a fejében már megtalál."[13]

Mivel a tömegember gondolkodását a személyesség hiánya jellemzi, ezért a sodródás és a tiszta változás (alteración) állapotába kerül. Ortega a változással párhuzamosan használja a szocializáció fogalmát is. Ha a szocializáció a gondolkodást olyan mértékben hatja át, hogy eltűnik belőle a személyes gondolkodás mozzanata, akkor a tömegember a világ „rabjává" válik. Ez a lépés a jövőről való lemondást hordozza magában; a tömegember nem egyszerűen nem gondolkodik a jövőn, nem is tartja szükségesnek, hogy gondolkozzék róla: „terv és életprogram híján él". Nem tudja hová tart, hiszen valójában nem is tart sehová, nincs előre meghatározott útja, anticipált röppályája. Amikor igazolni kívánja magát, nem utal semmiben sem a jövőre, hanem ellenkezőleg, a jelenbe zárul."[14] A tömegek lázadása történelmi értelemben a hagyományos európai létmód, metafizikai értelemben pedig az emberi létmód feladását jelenti. Az eltömegesedés jelensége a társadalmi élet valamennyi szférájában (tudomány, nyelv, oktatás és politikai élet) megnyilvánul.

A tömegember uralomra jutásában a technikai fejlődés és a liberális demokrácia kialakulása játszott meghatározó szerepet. A kiindulópontot a legitimitás fogalmának értelmezése képezi. Ortega hangsúlyozza, hogy a legitimitás a kormányzók és a kormányzottak közötti közmegegyezést jelenti arra vonatkozóan, hogy kinek kell uralkodnia. A legitimitás tehát konszenzust jelent, aminek természetesen nem kell kifejezett megegyezésnek lennie, mivel lehet egyszerűen az uralmat illető hallgatólagos megegyezés is a kormányzók és kormányzottak között. Ez a megegyezés azonban közös, mély meggyőződésen alapul. Korunkat, ezzel szemben, a konstitutív illegitimitás uralja, amelynek alapját nem a politika szférájában tapasztalható illegitimitás (katonai puccsok, fasiszta hatalomátvétel több országban) képezi, hanem az, hogy megbomlott a kormányzók és a kormányzottak közötti konszenzus arra vonatkozóan, hogy „kinek kell uralkodnia." Az illegitimitás nem azt jelenti, hogy a kormányzók eltömegesedtek, azaz fokozatosan eltűntek bennük a kisebbségre jellemző képességek, hanem azt, hogy közvetlenül maga a tömeg került a kormányzók helyébe.[15] Az illegitimitás jellemzője, hogy megszűnik a kormányzók (kisebbség) és a kormányzottak (tömeg) között korábban tapasztalt együttműködés. Azzal a lépéssel, hogy a tömeg került a kisebbség helyébe, megrendült a társadalmi célok megfogalmazásának lehetősége.

Ortega művében utal az illegitimitás kísérőjelenségeire: az erőszak elhatalmasodására, a parlamentarizmus intézményrendszerét érintő támadásokra és az etatizmus általánossá válására. A filozófus szerint „Ez jelenti ma a legnagyobb veszélyt a civilizációra: az élettelen uralkodó

12 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása,* pp. 115-116.
13 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*, p. 79.
14 José Ortega y Gasset: A tömegek lázadása, p. 60.
15 Csejtei Dezső [1986]: *A spanyol egzisztencializmus története. Unamuno és Ortega y Gasset filozófiájának fő kérdései.* pp. 280-281.

etatizmus, az állam szüntelen közbeavatkozása, az, hogy az állam eltünteti a társadalom minden spontenaitását; tehát megszünteti a történelmi spontenaitást, pedig végeredményben az tartja fenn, élteti és mozgatja az emberek sorsát."[16] Az erőszakkal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „Az még kevésbé meglepő, hogy a tömegek mostani győzelmével győzedelmeskedik az erőszak is, s hogy ezt meg a tömeg az egyetlen ratiónak, az egyetlen elvnek tekinti." „Ma már az erőszak a kor retorikája; a retorizálók, a semmirekellők hitvallása."[17] Az uralkodó etatizmus, az állam szüntelen beavatkozása tehát felszámolja a társadalom önszerveződését.

Az eltömegesedés tendenciája konkrét történelmi-politikai formációkban nyilvánul meg, melyek a következők: fasizmus, amerikanizmus és szocializmus. Ortega a tömegmozgalomként felfogott fasizmus újszerűségét az alábbiakban látja: „Valamennyi forradalmi mozgalom illegitim módon hódítja meg a hatalmat; a fasizmusban az a különös, hogy nemcsak illegitim módon ragadja meg a hatalmat, hanem – ha már egyszer megszilárdította azt – illegitim módon is gyakorolja. Ez különíti el radikálisan az összes többi forradalmi mozgalomtól."[18] Ezt a jelenséget nevezi a filozófus a „konstitutív illegitimitás állapotának, melyet – a berendezkedés jellegéből következően – időlegesnek és hosszabb távon perspektívátlannak tart. A tömegek lázadásában rejlő rebarbarizáció legközvetlenebb formában a fasizmusban nyilvánul meg.

Az eltömegesedés jelenségének második típusa az amerikanizmus. Az 1920-as években az európai közgondolkodás egyik vezérmotívuma Európa „amerikanizálása" volt, amelyet sokan a jövővel, az Európa előtt álló távlatokkal azonosítottak, s az Egyesült Államokban mintegy követendő példát láttak. Az amerikai létmódban rejlő eltömegesedést a filozófus a gyarmati telepes múltra vezeti vissza, amely ebből következően a megfiatalodás, illetve a szinte gyermeki „primitivitás" jegyeit viseli magán, éppen ezért hosszabb távon semmiképpen sem jelenthet követendő példát Európa számára.

A tömegek uralmának harmadik formája Ortega véleménye szerint az 1920-as és 1930-as évek államszocialista hatalmi berendezkedésében nyilvánul meg. Az eltömegesedés jelenségének eredetét azonban nem a szocialista berendezkedésben látja, hanem a sajátos társadalmi hierarchiában – a tömeg és kisebbség viszonyában -, amely a forradalmak előtti Oroszországot jellemezte. Ortega párhuzamot von a spanyol és az orosz nép között, mivel mindkét nemzetre jellemző a kisebbség hiánya. „Ez a két ország egyéb adottságok dolgában nagyon különbözik, az azonban közös bennük, hogy mindkettőt népi nemzet lakja; látni való, hogy mindkettő régóta szűkölködik kiváló egyénekben." A szláv nemzeti test hatalmas néptömeg, és a csúcsán parányi fej reszket. Persze azért mindig volt egy kiváló kisebbség, mely kifejtette a maga hatását az orosz életre, csakhogy ez a kisebbség elenyésző volt az óriási nemzethez képest, s így sosem tudta szervezőerővel telíteni a mérhetetlen nagy népi plazmát."[19] A forradalom után erre a szerkezetre épül a szocialista berendezkedés. Ortega Oroszország-képének jellemzője az a felismerés, hogy a forradalom ideológiája, a marxizmus és az orosz valóság gyökeresen szemben állnak egymással: „Moszkvában megvan az európai gondolatok – a marxizmus – hártyája, amelyet Európában, európai valóságok és problémák számára gondoltak ki. Ez alatt a külső hártya alatt ott van a nép, amely nemcsak összetevő fajanyagában üt el az európaitól, hanem – ami sokkal többet jelent – korban is más, mint mi. Egy még erjedő, vagyis fiatal nép. A legönellentmondóbb dolog, ami a marxizmussal történhetne, hogy Oroszországban – ahol nincs ipar – diadalmaskodjék. De ez az ellentmondás nem következhet be, mert nincs győzelem."[20] Ennek értelmében a marxizmus vagy

16 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*, p. 145.
17 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*, pp. 141-142.
18 José Ortega y Gasset [1972]: *Sobre el fascismo,* El Espectador V-VI. Madrid, p. 143.
19 José Ortega y Gasset: *Gerinctelen Spanyolország,* pp. 105-106.
20 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása,* p. 182.

nem diadalmaskodik, mert Oroszországtól idegen jelenség, vagy pedig diadalmaskodik, de ennek már semmi köze sem lesz az eredeti marxizmushoz.

Ortega *A tömegek lázadásá*ban részletesen foglalkozik az európai történelem kérdéseivel is. A filozófus gondolatmenetében Európa nem földrajzi értelemben vett kontinensként, hanem inkább szellemtörténeti fogalomként jelenik meg. Európa egyfelől egységet jelent, de ezt kezdettől fogva kiegészítik a különbözőségek, amelyek kezdetben még csak regionális, territoriális egységek alakjában figyelhetők meg. A 16. század második felétől kezdve azonban nemzetek formájában a különbözőség megfelelő formái is kiépülnek. Az európai történelemre mindig is az egység és a különbözőség sajátos játéka, dinamikus, olykor megbillenő, ám gyors történelmi „korrekciók" során újból helyreálló egyensúlya nyomta rá bélyegét.

A másik alapproblémát Ortega értelmezése szerint a nacionalizmus megjelenése jelentette: a nemzetállami keretek közé való bezártság az embereket nacionalistává teszi. A nemzeti határok közé zárt tömegek a nacionalista képzetek miatt képtelenek az ellenségeskedésből és a hanyatlásból való kiutat megtalálni. A tömegek lázadásuk során megkérdőjelezték az európai kultúra és civilizáció által kialakított normarendszert, megoldást azonban nem hoztak. Mindezen okból Ortega kritizálta az európai társadalom megszervezésének alapelvét képező szuverén nemzetállamiságot. A nemzetállamok ugyanis a nemzetté szerveződés korszaka után bezárkóztak és provinciálissá váltak. Anglia, Franciaország és Németország példáján keresztül arra a következtetésre jutott, hogy az európai nemzetállamok hanyatlása az együttműködés hiánya miatt következett be. Ortega szerint ebben a helyzetben a megoldást csak egy európai nemzet megteremtése jelentheti, amely az európai államok gazdasági és politikai szövetségének létrehozását jelentené új demokratikus jogállami normák kidolgozása mellett. Az európai fejlődést ugyanis a nemzeti fejlődés jellemzi, amelynek egyik legfontosabb hajtóereje az emberek társulásának igénye. A szövetkezés elve alapján jönnek létre az egyre nagyobb népközösségek. Ebben a folyamatban a közös kulturális összekötő erőnek erősebbnek kell lennie, mint a nemzeti elkülönülésnek. Ortega végső célként az európaiak egyetlen európai nemzetté történő egyesülését fogalmazza meg.

Európának sajátos kettős arculatával függ össze a világban elfoglalt pozíciója. Európa évszázadokon keresztül az emberiség központja volt. A tömeg és kisebbség kategóriáját történetfilozófiai kontextusba helyezve úgy látja, hogy Európa olyan autentikus kisebbséget jelentett, amely – nem fizikai-katonai ereje, hanem szellemi fölénye, a benne rejlő példaadás, példamutatás folytán – parancsolni, uralkodni tudott. Erre - véleménye szerint - azért volt képes, mert a jövőre vonatkozóan mind saját magát, mind a világ többi részét illetően világos elképzelései és tisztán megfogalmazott céljai voltak. Európa egyfajta missziós szerepet, az „őrtorony", a „figyelőállás" posztját töltötte be. Ortega értelmezése alapján úgy tűnik, hogy ez az Európa rendült meg és megy veszendőbe a tömegek lázadása miatt. Mindez azzal a következménnyel jár – írja 1937. decemberében *A tömegek lázadásá*hoz fűzött utószóban -, hogy „Európa mára deszocializálódott, vagy ami ugyanaz, híján van az együttélést szabályozó érvényes, útmutató elveknek. Európa egyik része most általa „újnak" tekintett elveket igyekszik elfogadtatni; a másik pedig a hagyományos elveket igyekszik védelmezni. Hát épp ez a legékesebb bizonyíték rá, hogy az elveknek egyik csoportja sincs érvényben, és hogy elvesztették, vagy meg sem szerezték elvi értéküket. Ha egy vélemény vagy norma valóban „kollektív érvényességet" kapott, annak az ereje nem attól függ, hogy meghatározott társadalmi csoportok mekkora erőfeszítéssel igyekeznek elfogadtatni vagy fenntartani."[21] A filozófus Európa megosztottságának fő jellegzetességét nem az egymástól eltérő politikai rendszerek különbözőségében látja, hanem a kollektív érvényesség alapjainak megszűnésében, amely a korábbi századok során az európai együttműködést jellemezte. Európa „regenerálódásához" a kollektív érvényesség újjászületéséhez kell folyamodni, egy

21 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása,* p. 240.

egységes Európához, amely megjelenési formáját tekintve egy laza szervezettségű, nemzetek fölötti konglomerátum, az Európai Egyesült Államok lenne.

Az Európai Egyesült Államok megteremtésének gondolata az 1920-as és 1930-as években rendkívül népszerű volt; ennek legfőbb oka a gazdasági együttműködésen túl azzal magyarázható, hogy az „amerikanizmus" névvel illethető jelenség először az első világháború után tört be Európába. A világháborúban elszenvedett veszteségek, a korábbi európai nagyhatalmak (Németország, Nagy-Britannia és Franciaország) pozíciójának megrendülése sokakban azt az elképzelést keltette, hogy az európai hegemónia újbóli helyreállítására és az amerikai kihívásra az Európai Egyesült Államok megteremtése jelentené a legjobb megoldást. Ortega állásfoglalása is ide sorolható, azonban Európa-koncepciójában vannak lényeges hangsúlybeli különbségek. Egyrészt távol állt tőle, hogy ezt a képződményt kizárólag politikai egységként fogja fel. Ő egy föderális Európa megteremtésének szükségessége mellett érvelt, amelyben valamennyi állam megőrizné belső struktúráját és intézményeit. Véleménye szerint Európa jövőbeli életképessége a nemzeti sokféleség és a pluralizmus biztosításától függ. Koncepciójának másik jellegzetessége, hogy ez a majdani Európai Egyesült Államok nem nemzetközi, hanem nemzetek fölötti lesz: „Európa eszméje – különösképpen egy egységesen szervezett európai ökonómiáé – az egyetlen olyan, horizontunkon fellelhető alakzat, amely képes lenne dinamikus ideállá változni. Csak ez tudná népeinket abból a demoralizáló inkongruenciából kigyógyítani, amely problémáinak ultranacionális nagysága és nemzeti államainak provinciális ösztövérsége között áll fenn. A kisebbség újjáteremtése, az egyesült Európa mint a jövőre nyíló projektum létrehozása azonban csak eszköz az ember reformjához, az emberi élet új minőségének megteremtéséhez."[22]

Ortega értelmezése szerint tehát egy művelt és szakképzett kisebbségre vár a feladat, hogy új célokat és perspektívákat megfogalmazva kivezesse Európát, az európai civilizációt abból a válságból, amelybe került. Hangsúlyozza, hogy a történelem fejlődése során a nacionalizmus minden megnyilvánulási formája zsákutcát jelent. A nacionalizmus és a sovinizmus ellen csak egy laza szervezettségű, föderális alapokon felépülő Európa nyújthat megfelelő védelmet. Ortega szerint az európai kultúra csak a nacionalizmus leküzdésével újulhat meg. Európa jövője elsősorban a nemzeti sokféleség és a pluralizmus biztosításától függ.

Ortega tehát az európai civilizáció hanyatlásának megállítása érdekében a nemzeti határok „vitálissá" tételét, egy föderális Európa megteremtését és egy kollektív morális terv és életprogram kidolgozását ajánlja. Számára a liberális demokrácia egy olyan együttélési formát jelent, amely képes legyőzni a föderális Európa két alapintézményét – a parlamentet és a tudományt – a XX. századi modernitás ellentmondásos jellegéből adódóan ért kihívásokat. A modernitást Ortega szerint tartalmilag két egymással szemben álló tendencia jellemzi: a tudományos-technikai fejlődéssel párhuzamosan megfigyelhető növekvő mértékű morálvesztés. Hangsúlyozza, hogy „Európa kis nemzetekből áll össze. Bizonyos tekintetben a nemzeti eszme és a nemzeti érzés volt a legjellegzetesebb leleménye. Most pedig túl kell lépnie önmagán. Ez annak a drámának a vázlata, amely a következő esztendőkben színre kerül."[23] Annak a hatalmas színjátéknak, ami az élet, a kontinenst illetően egységes politikai szervezet megteremtéséhez kell vezetnie. „Az európaiakra – figyelmeztet Ortega – most köszöntött rá az a korszak, amelyben Európából nemzeti eszmény lehet. S ez ma sokkal kevésbé utópisztikus elképzelés, mintha valaki a XI. században Spanyolország és Franciaország egységét jósolta volna meg. Minél hívebb marad igazi lényegéhez a nyugat nemzetállama, annál egyenesebb út vezeti el az egész földrészt átfogó, óriási államhoz."[24]

---

22 José Ortega y Gasset: *Una vista sobre la situación del gerente a „manager" en la sociedad actual,* p. 741

23 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*, p. 147. A határok „vitálissá tétele" az európai integráció szempontjából is relevanciával bír, mivel a határok „megszüntetéseként" és egy egységes föderális Európaként is értelmezhető.

24 José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása,* p. 204.

Huszonnégy esztendővel később egy Németországban 1953-ban elhangzott előadásában Ortega ismét visszatér a kérdésre, és határozottan leszögezi: „A nemzet eszméje amint és ahogyan azt addig értelmezték, kimerítette tartalmát, a jelenlegi életfeltételek alapján nem szolgálhat jövőbeni tervek kiindulási pontjául. Európa népeit csak az menthette meg, hogy túlléptek a régi, elszenesedett eszmén és nekivágtak egy szuper nemzet, az európai integráció útjának."[25] A filozófus ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az ehhez a folyamathoz vezető út kizárólag az adott ország belső problémáinak megoldásán keresztül lehetséges. Ortega elképzeléseit részben legalábbis az 1978-ban konszenzussal elfogadott demokratikus spanyol alkotmány által létrehozott autonóm közösségek rendszere és Spanyolország európai integrációs csatlakozása valósította meg.

IV. Ortega Spanyolország-képe

José Ortega y Gasset egész munkásságát átfogta Spanyolország problémájának vizsgálata. A filozófus még egyetemistaként élte át 1898-ban a Kubában elszenvedett spanyol katonai vereséget, amelynek keserű és megalázó élményanyaga egész életpályáját meghatározta. Az ortegai filozófia a nemzeti újjászületés programjaként értelmezhető, mivel tanulmányaiban és esszéiben a regeneráció motívuma jelenik meg.

Az ortegai perspektíva leginkább egy folyamatos ide-oda mozgást végző inga járásához hasonló, amelyben Spanyolország és Európa mint az ingamozgás – ámde minden pillanatban más összképet biztosító határértékei – szerepelnek: Spanyolország Európából spanyol szemmel nézve és viszont.

A Marburgban eltöltött egy esztendő (1906. november-1907. augusztus) gyökeres szemléletváltást eredményezett a filozófus gondolkodásában. Németországi tartózkodása alatt tárul fel előtte teljes mélységben az a szakadék, amely Spanyolországot a művelt Európától elválasztja. Spanyolország, a szó modern európai jelentésében véve, nem kultúrnemzet, a spontaneitás uralma alatt áll, szemben a reflexión alapuló európai kultúrával. Kultúrán itt persze – a neokantiánus mestereinek felfogását követve – elsősorban racionális jellegű valóságot ért, amelynek középpontjában a tudomány áll; főbb területei a filozófia, az etika és a művészetek. Ezt az európai kultúrát kell Spanyolországnak átvennie, persze nem mechanikusan, hanem a spanyol viszonyokra alkalmazva: „...amikor Spanyolország európaizálását tételezzük fel, nem akarunk mást, csak egy olyan új kultúrforma elnyerését, amely különbözik a franciától, a némettől. ... A világ spanyol értelmezését akarjuk."[26] Ortega Spanyolország európaizálását elsősorban nevelési feladatnak tekinti, amelynek egy tudós, művelt kisebbség megteremtésére kell irányulnia.

Ortega politikai pályafutásának nyitánya, és egyben Spanyolország-képének átalakulása 1914-re tehető. „Régi és új politika" címmel ugyanis ebben az évben tart előadást Madridban, ahol egyben a Spanyol Politikai Nevelés Szövetsége (Liga de Educación Política Española) nevet viselő csoportosulás programját is körvonalazza. Ortega Spanyolország-ábrázolása elmélyül, korábbi korszakát meghaladva, a spanyol valóság mélyebb rétegeibe hatol.

A filozófus két Spanyolországot különböztet meg: a hivatalos, illetve a vitális Spanyolországot. Az előbbin a restauráció gazdaságilag elmaradott, politikailag hanyatló, katonailag tehetetlen rendszerét érti, amelyet átfogó bírálatnak vet alá. Ez a berendezkedés Ortega szerint válságának végső szakaszába érkezett: „... a restauráció válságának utolsó felvonásához érkeztünk, ami embereinek, pártjainak, újságjainak, eljárásainak, eszméinek, stílusának, sőt szótárának is a

25 José Ortega y Gasset [1985]: *De nación a provincia de Europa.* In: *Europa y la idea de nación,* Alianza Editorial, Madrid, p. 17.

26 José Ortega y Gasset [1985]: *Espana como posibilidad,* O. C. I. kötet. Alianza Editorial, Madrid, p. 138.

válsága...”[27] E valóság minősítő jellemzésére használja a „régi politika” elnevezést, amelyen az alábbiakat érti: „Mindaz a tevékenység, amelyet a pártok eddig megvalósítottak, arra korlátozódik, hogy a kormányzást előkészítsék, meghódítsák és gyakorolják. A politikán eddig csakis a kormányzást és a kormányzás megragadásának taktikáját értették.”[28]

A hivatalos Spanyolországgal áll szemben a másik, általa vitálisnak nevezett Spanyolország, amely talán nem nagyon erős, de vitális, őszinte, becsületes.”[29] Az új Spanyolországot képviselő új nemzedék elvei, értékrendszere, értékvilága teljes egészében különbözik a hivatalos Spanyolországot irányító eszméktől és megoldásoktól. Az országot – rövid időszakot kivéve – évszázadokon át rosszul kormányozták, mert a kormányzókat és az országot betegség gyötörte – hangsúlyozza Ortega: „Egész Spanyolország kormányzóival és kormányzottaival, visszaéléseivel és szokásaival együtt – a halálán van. ... Az új politikának következésképpen nem a régi bírálatára és a nagy csatákra kell felkészülnie ..., hanem új, határozott és konstruktív alapelvek kigondolására van szüksége.”[30]

„Az a baj – hangsúlyozza -, hogy a spanyol állam nem csak a politika külső tévedései miatt beteg; ami csaknem halálosan beteg: az a faj, a nemzeti szubsztancia, ezért a politika nem jelent elégséges megoldást a nemzeti problémára, mert az történelmi eredetű ... az új politika valamennyi akciójának történelmi akciónak kell lennie.” „A történelmi akcióknak a nemzeti vitalitás, a nemzeti életképesség, élni akarás és megújulási képesség feltámasztását, új eszmék befogadását, elterjesztését, új program megfogalmazását, liberalizmust és a fontos intézmények (hadsereg, klérus, királyság, munkásság) nacionalizálását, nemzeti érdek alárendelését, azaz „... gerinces és saját lábon álló Spanyolország”[31] megteremtését kell szolgálniuk.

Ortega Spanyolországban a spontán vitalitást és a belső életerőt keresi, amely az országot képessé teheti a megújhodásra.

A filozófus az „új politika” kifejezést használja, amelyet az egyik legfontosabb szocializáló erőnek tart. „Az új politikának azzal kell kezdenie, hogy alaposan tágítsa ki a politikum fogalmának határait. Ennek a választási, parlamenti és kormányzati rendszer mellett sok egyéb tevékenységet is kell jelentenie; fontos, hogy a jogi viszonylatok területén túl a szocializáció valamennyi formáját, alapelvét és ösztönzőjét is magába foglalja.”[32] „Politika alatt azoknak a munkálatoknak az összességét kell érteni, amelyeknek célja Spanyolország vitális érverésének szaporábbá tétele...”[33] Ortega a politikai szféra jelentős területét ki akarja vonni a közvetlen állami felügyelet és irányítás alól – legfeljebb a kormányzással összefüggő területeket hagyná állami befolyás alatt -, s ezeket össznemzetivé kívánja tenni. Ennek az új politikának a megvalósításához szerinte 3 eszközre van szükség:

1. Az új politika nemzetivé tételének megvalósítása, a vitális Spanyolország terveinek, elképzeléseinek megfogalmazása az új nemzedék feladata. „A történelemben élni nem egyszerűen élni hagyni; élni a történelemben annyi, mint az élettel nagyon komolyan, tudatosan foglalkozni, mintha az hivatás lenne. Éppen ezért arra van szükség, hogy a mi nemzedékünk organikusan, teljes tudatossággal, megfontoltan foglalkozzék a nemzet jövendőjével. Egyszóval szükség van arra, hogy energikus felhívást intézzünk

27 José Ortega y Gasset [1998]: *Vieja y nueva política.* In *Textos sobre el 98. Antología política (1908-1914).* Editorial Bibliteca Nueva, Madrid, p. 279.
28 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política,* p. 277.
29 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política*, p. 273.
30 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política,* pp. 41-42.
31 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política,* p. 69.
32 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política,* p. 275.
33 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política,* p. 278.

nemzedékünkhöz ..."[34]

2. E célok megfogalmazásakor először e nemzedék kiművelt embereihez, kisebbségéhez kell fordulni: „Jelen felhívásunkat ma azokhoz a spanyolokhoz intézzük, akik – miután a tudományos és irodalmi munkának szentelték magukat, az iparban, ügyvitelben és kereskedelemben dolgoznak – inkább kötelességüknek érzik, hogy tiszta és világos fogalmuk legyen a nemzeti problémákról. Felhívásunk nem a széles nyilvánosságnak szánt kiáltvány. ... Főleg a fiatalokat szeretnénk serkenteni."[35]
3. Egy korlátozott számú, önmagában csekély befolyású kisebbség azonban nem végezheti el ezt a munkát, ehhez a tömeg aktív közreműködésére is szükség van. Éppen ezért a kisebbség fő feladatainak egyike a tömeg mozgósítása, politikai nevelése: „Számunkra egy olyan kisebbség szervezetének kialakítása az első, amely magára vállalja a tömegek politikai nevelését."[36]

Az új nemzedék politikája a kisebbség és a többség együttműködése nyomán válhat hatékonyá.

Az Ortega által megfogalmazott „új politika" a liberalizmussal és a nacionalizációval jellemezhető. A liberalizmus ebben az időben válik Ortega politikai filozófiájának egyik alapelemévé, mivel Spanyolország további sorsának alakulását a liberalizmus elterjedésétől teszi függővé. Ortega különbséget tesz a „régi Spanyolország", a restauráció időszakának liberalizmusa és az „új liberalizmus" között. A „régi liberalizmus" legfőbb ismertetőjegyét az individualizmus jelenti, amely beilleszkedett az állam politikai gépezetébe. Ezzel szemben áll az „új liberalizmus", amely az individualizáló tendenciák elvetését jelenti. A hangsúly a társadalom „szabad spontaneitására" helyeződik és Ortega a liberalizmus ténykedési körét az államra is ki akarja terjeszteni: „Liberalizmus alatt csak azt a radikális, történelemben mindig eleven érzületet érthetjük, amely arra törekszik, hogy az államból minden olyan hatást kiiktasson, amely nem tisztán emberi, és mindig, mindenütt új társadalmi formákban reménykedik."[37] A másik fontos összetevő, a „nacionalizáció", amely alatt Ortega a különböző partikularizmusok – legyen szó akár a hadseregről, a monarchiáról, a klérusról vagy a munkásságról – háttérbe szorításának szükségességét érti.

Ortega az 1920-as évek végére meggyőződéses republikánussá vált, mivel a hagyományos monarchikus berendezkedéstől a nemzeti megújhodást illetően semmilyen új kezdeményezést nem várt. Ha a monarchia partikularizmusba süllyedt, akkor a köztársaság feladata éppen a „nacionalizálás", a nemzeti gondolkodás és cselekvés megteremtése lenne, ennek pedig csakis a köztársaság kormányformája alapján lehet teljességgel eleget tenni: „Az egyetlen lehetőség, hogy Spanyolország történelmileg megmeneküljön, összeszedje magát és diadalmaskodjék, a köztársaság, mert a spanyolok csak ezen keresztül tudnak nacionalizálódni, vagyis önmagukat egy nemzetnek érezni ... A köztársaság az egyetlen olyan berendezkedés, amely automatikusan korrigálja önmagát, tehát nem képes önmagát meghamisítani. A köztársaság vagy nemzeti valóságot fejez ki, vagy nem létezhet. A köztársaság – akár akarják, akár nem – történelmi őszinteség"[38]

Ortega a köztársaság megteremtésének érdekében alapította meg - Gregorio Marañónnal és R. Pérez de Ayalával együtt – 1931-ben a Köztársaságot Támogató Csoportot. A csoport nem politikai pártként indult, alapítói a nemzeti összefogás megteremtésének szükségességét hangsúlyozták. Ennek a csoportosulásnak lett volna a feladata annak a nagyszabású nemzetnevelő munkának a kidolgozása, amely az átlag spanyol politikai-erkölcsi nevelésére irányult.

34 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política*, pp. 270-271.
35 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política*, p. 307.
36 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política,* p. 302.
37 José Ortega y Gasset: *Vieja y nueva política,* p. 302.
38 José Ortega y Gasset [1985]: *Viva la República!,* O. C. XI. kötet. Alianza Editorial, Madrid, pp. 527-528.

A filozófus által elképzelt nemzeti egység azonban nem valósult meg, mert az események határozottan az egymással szemben álló politikai erők polarizálódásának irányába mutattak. Így – köztársaságpártiként - fokozatosan eltávolodott a köztársaságtól, mint társadalmi-politikai jelenségtől; előbb a Köztársaságot Támogató Csoport mondta ki feloszlatását (1932. október 29.), majd pedig Ortega jelentette be mindennemű politikai tevékenységtől való visszavonulását. Utolsó, a köztársaság sorsáért aggódó, s már a polgárháború előszelét is sejtető, kifejezetten politikai tartalmú írása 1933. december 9-én jelent meg. A polgárháború kitörését (1936. július 18.) súlyos betegen érte meg; augusztus végén családjával együtt emigrált.

V. Következtetések

José Ortega y Gasset a nemzeti megújulás, Spanyolország felzárkózásának és modernizációjának jeles képviselője volt. Életpályáját döntő mértékben meghatározta a spanyol „nép" alapvető problémáinak részletes vizsgálata és az ország „bajainak" orvoslására vonatkozó megoldási módozat kidolgozása. A filozófus műveiben az „autentikus" kisebbség megteremtésének szükségességét hangsúlyozza annak érdekében, hogy a Spanyolországban tapasztalható gazdasági-politikai és morális válság megszűnjön. Az értelmiségi kisebbség ugyanis arra hivatott, hogy megreformálja a „nemzeteszmét" és ily módon felszámolja az országban megnyilvánuló partikularizmus minden formáját.

A nemzeti egység megteremtésének ortegai koncepciója utópisztikusnak tekinthető, mivel a politizáló szakemberekből álló kisebbség sohasem tudta a küldetését megvalósítani. Az 1930-as évektől kezdve a politikai és társadalmi élet erőteljesen polarizálódott, a hagyományos politikai pártok szétestek, s ez a folyamat vezetett el 1936-ban a spanyol polgárháború kirobbanásához. Hiányoztak a nemzeti egység megvalósításához szükséges célok, meggyőződések és a közös akarat is. Ennek kudarca nyilvánvalóvá tette Ortega ideológiai stratégiájának utópisztikus irrealitását.

Ortega ugyanakkor Spanyolország modernizációját Európán keresztül képzelte el. Liberális demokráciafelfogásának megfelelően föderális Európa megteremtését és egy kollektív terv és életprogram kidolgozását tekintette az egyik legfontosabb feladatnak. Véleménye szerint Európa morálvesztésének leküzdése kizárólag a nemzetek Európájának kialakításával képzelhető el.

Ortega írásaiban méltán hangsúlyozza, hogy Spanyolország egy európai lehetőség. „Csak Európából nézve lehetséges Spanyolország". A filozófus tehát Spanyolország modernizációin keresztül megvalósuló európaizációját hirdeti.

Ortega y Gasset elképzeléseit fél évszázaddal később a spanyol királyság 1978-ban konszenzussal elfogadott demokratikus alkotmánya és Spanyolország Európai Közösséghez való csatlakozása valósította meg. A filozófus gondolatainak jelentős része pedig az európai integráció elmélettörténeti irányzataiban (lásd föderális egységes Európa-koncepciója és Európai Egységmozgalom törekvései) a mai napig visszaköszönnek.

Irodalomjegyzék

- Csejtei Dezső [1986]: *A spanyol egzisztencializmus története. Unamuno és Ortega y Gasset filozófiájának fő kérdései.* Gondolat, Budapest.
- Ortega y Gasset, José [2003]: *A tömegek lázadása.* Nagyvilág Kiadó, Budapest [Ford. Scholz László]
- Ortega y Gasset, José [1985]: *De nación a provincia de Europa.* In: *Europa y la idea de*

nación. Alianza Editorial, Madrid.

- Ortega y Gasset, José: *Espana como posibilidad,* O. C. I. kötet, Alianza Editorial, Madrid.
- Ortega y Gasset, José [1983]: *Gerinctelen Spanyolország.* Európa Könyvkiadó, Budapest [Ford. Farkas Géza]
- Ortega y Gasset, José [1983]: *Két történelmi esszé.* Európa Könyvkiadó, Budapest [Ford. Farkas Géza]
- Ortega y Gasset, José [1989]: *La herencia viva de Costa*. In: *Ensayos sobra la generación del 98.* Alianza Editorial, Madrid.
- Ortega y Gasset, José [1972]: *Sobre el fascismo,* El Espectador V-VI. Madrid.
- Ortega y Gasset, José: *Una vista sobre la situación del gerente a „manager" en la sociedad actual.*
- Ortega y Gasset, José [1998]: *Vieja y nueva política.* In *Textos sobre el 98. Antología política (1908-1914)* Editorial Bibliteca Nueva, Madrid.
- Ortega y Gasset, José [1985]: *Viva la República!* O. C. XI. kötet, Alianza Editorial, Madrid.
- Szilágyi István [2005]: *Spanyolország az európai integrációban - egy sikertörténet anatómiája.* In: Kiss J. László (szerk.) [2005]: *Huszonötök Európái,* Osiris Kiadó, Budapest.